

Bram Idema

De wallen van Johan van Metelen

Twee pachtcontracten

Johan van Metelen was in de jaren 1526 tot 1532 rentmeester van de stad Groningen, van 1541 af was hij raadsheer, terwijl hij ook gezworene en kluftmeester is geweest.

Omstreeks de 13^e eeuw werd de stad tegen aanvallen van buiten beschermd door een op een aarden wal gebouwde stenen muur, die binnen de huidige diepenring gelegen was. Muur en wal verloren hun functie na het aanleggen van het zogenaamde 'bolwerk'. Dit bolwerk bestond uit een hoge en massieve aarden wal, bedoeld om kanonskogels op te kunnen vangen, en een daarvoor gelegen gracht. Het bolwerk is in de 15^e en 16^e eeuw in het noorden en oosten op korte afstand van de oude stadsmuur gelegd, in het zuiden en westen was de tussenruimte tussen het nieuwe bolwerk en de oude stadsmuur-met-wal groter.

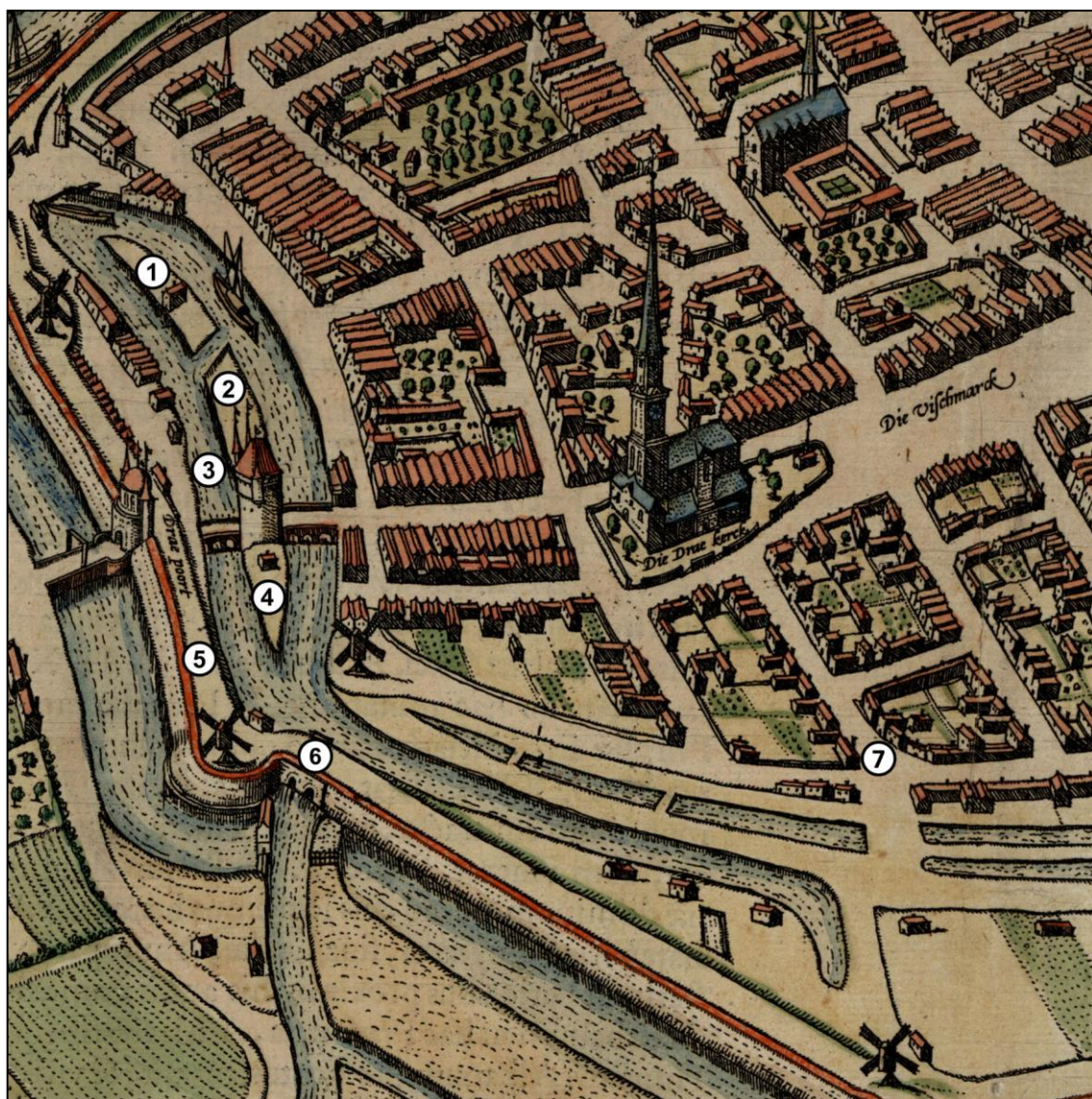
De stad trok inkomsten uit de oude stadswal door delen ervan te verhuren. Een van de pachters was rentmeester Johan van Metelen, die in 1527 voor zichzelf en zijn erfgenamen voor 80 jaar de wal pachtte¹ die gelegen was aan de zuidzijde van de stadsmuur, te rekenen vanaf de deur in die muur die toegang gaf tot de *Ulentoren*, tot een eind ten oosten van het *Papenpoortje*, waar het stuk wal begon dat door Berent Hamkoten werd gehuurd. In de pachtakte werd vastgelegd dat Johan de op de wal staande stadsmuur niet mocht ondergraven en de aan de zuidzijde van de gepachte grond lopende gracht niet dempen. Wel mocht hij gebruik maken van de bestaande (verder aan de stad voorbehouden) doorgang (dit moet het Papenpoortje zijn) voor paard en wagen in de muur.

Vanaf 1534 huurde Johan van Metelen ook nog een ander gedeelte van de oude, niet meer als zodanig functionerende verdedigingswerken, namelijk de singelwal tussen de A en het Menrediep ten zuiden van de Binnen-Apoort.² Ook deze singel heeft zonder twijfel een rol gespeeld in de stadsverdediging, maar daaraan was een einde gekomen doordat omstreeks 1531 ten westen daarvan het nieuwe bolwerk was opgeworpen. Johan huurde deze wal met de erop staande bomen, die ingetekend zijn op de plattegrond van Van Olm (Afb. 2) en ook op de zogenaamde Austinkaart. Wij mogen aannemen dat dit fruitbomen zijn geweest, aangezien dit met name wordt vermeld in de stadsrekeningen voor de bomen op de ten noorden van de Binnen-Apoort gelegen zoutziederswal. Het door Johan van Metelen gepachte deel van de wal, dat sindsdien als '*Metelens wall*' werd aangeduid, strekte zich zuidwaarts uit tot tegenover de Ulentoren. In latere stadsrekeningen heet het dat de wal zich uitstrekt '*naar de stenen pijp*', waarmee de waterpoort in het bolwerk wordt bedoeld die '*Marwixpijp*' werd genoemd. Dit huurcontract had een looptijd van 50 jaar en zou na Johans overlijden overgaan op zijn erfgenamen. In het document werd onder meer bepaald dat hij op de gepachte grond een zomerhuis op pootjes mocht zetten, zodat hij over het bolwerk heen kon kijken en van het uitzicht over de buiten de stad gelegen landouwen kon genieten, maar hem werd verboden er bier te brouwen of lakens te verven. Dat laatste heeft

¹ Copie contract in het archief van het Volle gerecht van Groningen, 29 januari 1556 (GrA 1534-3; gedrukt: W.J. Formsma en R. van Roijen, eds., *Diarium van Egbert Alting 1553-1594*, RGP Grote serie 111 ('s-Gravenhage 1964) 50).

² Ib.

alles te maken met de milieuschade die het *varwen* met zich meebracht: het was zeker ongewenst dat verfstoffen in het water, dat de brouwers uit de A haalden voor hun brouwerij, terecht kwamen.

Afb. 1

De zuidwesthoek van de stad Groningen op de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg (1575)

GrA 1536-5210 (uitsnede)

1. Middelwal
2. Zoutziederswal
3. Menrediep
4. Metelenwal

5. Bolwerk
6. Marwixpijpen
7. Papenpoortje

Links naast de Marwixpijpen zien we het Marwixrondeel, tegenover de pijpen de molen op de ten dele afgebroken Ulentoren.

Afb. 2

De westzijde van de stad Groningen op de plattegrond van Van Olm.

De door Johan van Metelen gepachte wal zien we ten zuiden (rechts) van de Apoorten.

(GrA 1536-5225, uitsnede)

Wallen met namen

De 'Metelenwal' – globaal genomen het gebied tussen de huidige Pottebakkersrijge en Westerhavenstraat – was niet het enige stuk oude stadswal dat in de stadsrekeningen met een naam werd aangeduid. Zo is er het ten noorden van de Binnen-Apoort gelegen gedeelte van de singel, dat 'Zoutziederswal' (*Soltseiders wall*, *Soltseers wall*) heet, en het 'eilandje' ten noorden daarvan, dat vanaf 1608 *Middelwal*³ wordt genoemd. We zagen al dat ten oosten van het door Johan van Metelen gepachte stuk van de zuidelijke stadswal een door Berent Hamkoten gehuurd deel van de wal lag. Dit stuk werd naar de huurder '*Hamkotenwall*' genoemd. Ook van deze wal wordt vermeld dat de stadsmuur er op heeft gestaan en dat de zich hier bevindende '*Graels Thoorn*' door Berent werd gepacht. Het ten oosten hiervan gelegen deel van de stadswal tot aan de middeleeuwse (binnen-) Herenpoort heette naar de huurder, burgemeester Gruijs, de '*Gruijswall*'. Van de wal tussen deze poort en de middeleeuwse (binnen-) Oosterpoort wordt het aan de Herepoort grenzende gedeelte gepacht door het klooster Scharmer en aangeduid als '*Scharmerwall*'. De rest van de wal werd niet naar een pachter of huurder genoemd.

Dubieus beheer

In 1552 werd door *Hoefftmannen der Stadt ende Ummelanden van Groeningen* bekend gemaakt, dat Johan van Metelen met ingang van dat jaar voor een periode van 12 jaar aan *Herman saelmaker* van dit door hemzelf gepachte land zes roeden (een Groninger roede is 4,12 meter) met de erop staande bomen ten westen van het Papenpoortje en ten noorden van de stadsgracht had verhuurd onder de voorwaarde, dat Herman de gracht niet zou dempen.⁴

³ GrA 1605; stadsrekening over 1608.

⁴ GrA 1534-3 (*Diarium Alting*, 50-51).

Uit een aantekening van het volle gerecht van de stad Groningen van 3 september 1556 blijkt dat de toenmalige stadsrentmeester, dr Hieronymus Verrutius, namens de stad een zaak tegen Johan van Metelen had aangespannen, nadat was geconstateerd dat hij zich niet aan de bepalingen van zijn pachtbrieven had gehouden. In strijd met de gestelde voorwaarden had Van Metelen de wal ten zuiden van de Binnen A-poort *'myt voelen tymmer ende huysen belastet ende beswaerth, der stadt poerte ende muere doergebreeken'*. Hij had dus huizen laten bouwen op de wal en zelfs openingen laten maken in het poortgebouw en de muur.⁵ Hoewel hij raadslid, gezworene en kluftmeester was geweest, had hij zijn eigen belang boven dat van de stad gesteld. Door deze handelwijze had hij *'jaerlicx groete marckelijke upkumsten gemaket ende entfangen'*. De eis luidde, dat hij al wat er op dit terrein zonder toestemming was gebouwd af zou (laten) breken en alle daaruit verworven inkomsten aan de stad zou overdragen. Bovendien moest hij de muur bij de Binnen-Apoort herstellen. De hiervoor benodigde materialen zou de stad betalen. De Raad oordeelde dat Johan slechts ten dele aan deze eis tegemoet hoefde te komen: hij hoefde de verworven inkomsten niet in de stadskas te storten, maar moest wel de kosten betalen van het voor de hestelwerkzaamheden benodigde materiaal.

Nieuwbouw aan de Pottenbakkersrijge

Het is niet duidelijk wat er daarna met de *'voelen tymmer ende huysen'* is gebeurd. Op de vogelvluchtplattegrond van Braun en Hogenberg (1575) is ten zuiden van de Binnen-Apoort afgezien van één enkel huisje geen bebouwing te zien. Wel weten we dat burgemeesters en raad het pachtcontract, dat door het overlijden van Johan op zijn erfgenamen was overgegaan, in september 1581 hebben opgezegd. Het stadsbestuur verdeelde hierna dit gebied in 15 voor de bouw van woningen bestemde percelen (*'warven'*), die vervolgens werden verpacht aan lieden (onder wie enkele pottenbakkers) die hun *'timmer'* buiten de (buiten) A-poort en Kranepoort hadden moeten afbreken om plaats te maken voor de verbreding van de aldaar lopende weg. De *warven* werden aan de hoogste bieder gegund. Elke *'warff'* met uitzondering van de meest zuidelijke was 25 voet breed en 56 voet diep (c.7,5 x c.17 meter).

Aan de oostzijde van de percelen, dus langs de A, moest een weg (de huidige Pottenbakkersrijge) of 'opslag' (loskade) komen met een breedte van 28 voet (8,5 meter). Deze weg wordt in de raadsresolutie van 29 maart 1621 en in het register van grondpachten 1627 aangeduid als de *'Singelwal ofte Hoffstrate'*. De te zetten bebouwing moest aan deze straat of opslag aansluiten en niet aan het westelijk ervan gelegen bolwerk. De panden mochten ook geen uitgang hebben richting bolwerk en moesten aan die zijde *'doervast en tralivast'* zijn. Deze bepaling is ongetwijfeld opgenomen om te voorkomen dat een eventueel over het bolwerk gekomen vijand zich in de nieuw te bouwen behuizingen zou kunnen verschansen. Iedere pachter moest voor zijn deur een *'buijning'* (beschoeiing) op eigen kosten maken en onderhouden. Daar stond tegenover dat de pachters in het eerste jaar geen pacht zouden hoeven te betalen.⁶

We hebben hier te maken hebben met een vroeg geval van 'ruimtelijke ordening' waarbij het stadsbestuur de indeling en het gebruik van een gebied regelde.

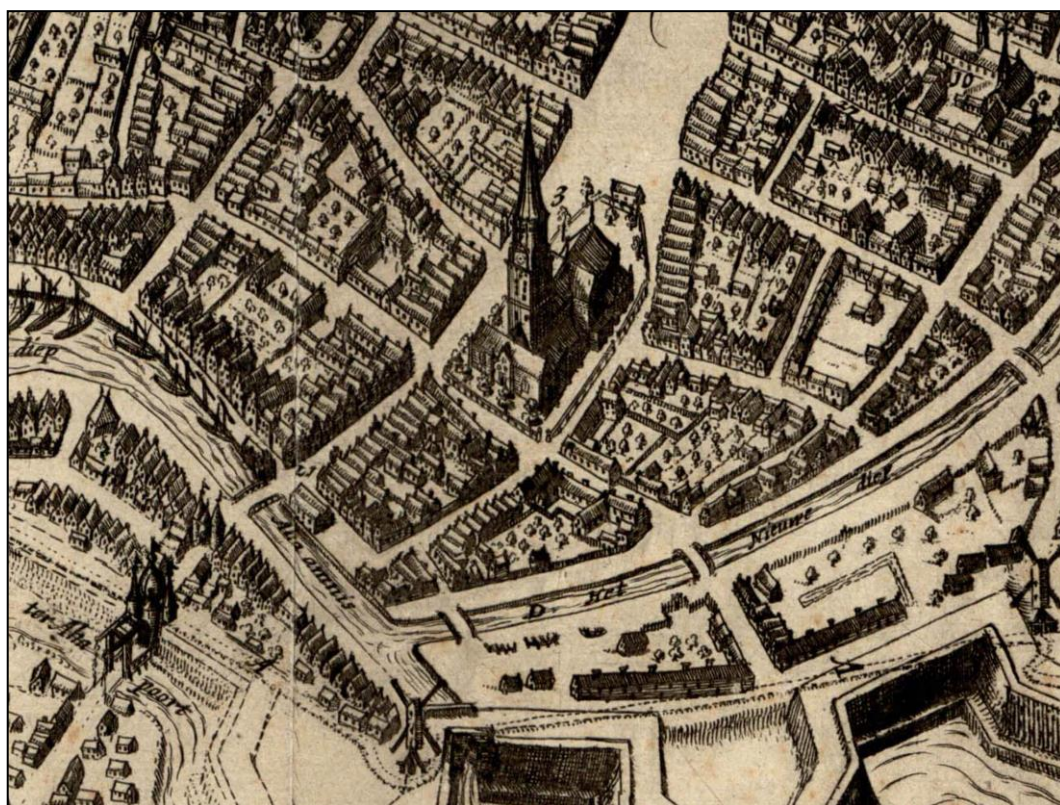
⁵ Het is niet duidelijk wat voor muur hier bedoeld kan zijn.

⁶ GrA 2100-7-41 (stadsrekening over 1582, fol. 125).

Uit deze bepalingen kunnen we opmaken dat het Menrediep ten zuiden van de Binnen-A-poort tussen Metelens wal en het bolwerk inmiddels geheel was gedempt. Deze conclusie is ook in overeenstemming met het feit, dat de stad in 1582 tussen beide A-poorten aan de zuidzijde van de huidige Astraat twee '*kameren*' (kleine behuizingen) heeft laten zetten, iets waarvoor in de situatie zoals weergegeven op de plattegrond van Braun en Hogenberg geen plaats is. Van de twee zojuist genoemde '*kameren*' werd het bij het bolwerk (westelijk) gelegen huisje door Hindrick Hindricks en na hem door de wachter van de A-poort Jurgen Jacobs gehuurd, van het oostelijk daarvan gelegen huisje werd Roeleff van Meppen huurder.

De touwslager Tijarck Boeijens zette in 1596 een huisje op het bolwerk ten oosten van de molendrift ter plaatse. Dit zal de molendrift bij het Marwixrondeel (afb.1) betreffen, die in een acte van 1546 werd genoemd, waarin vastgelegd is dat de molenaar geen pacht schuldig was zolang hij de molen in bedrijf hield. Op de bekende plattegronden is een dergelijke '*drift*' niet te zien. Later werd dit huisje verplaatst naar de westzijde ervan, maar in 1606 moest hij dit op bevel van de kluftmeesters weer afbreken en terugplaatsen op de oude plaats aan de oostkant. Willem Peters zette in 1596 een huisje ten zuiden van dat van Tijarck Boeijens, maar ook dit moest in 1606 op last van de kluftmeesters alweer afgebroken worden vanwege de verbreding van het bolwerk. Verder weten we dat Peter Jansen ten zuiden van de A-poort en ten oosten van het bolwerk in 1596 een '*afhangend kamerke*' zette en in 1609 een '*nij huus*'.

De stadsplattegronden van Nicolaas van Geelkerken (1615) en Egbert Haubois (1631-1643), waarvan hier uitsneden worden weergegeven, tonen naast de zojuist genoemde bebouwing ook nog andere woningen, maar daarover komen in de stadsrekeningen geen gegevens voor.

Afb. 3

Aangezien Johan van Metelen er niet in slaagde overtuigend bewijs te leveren voor zijn bewering, veroordeelde de Raad hem op 23 oktober 1556 tot het betalen van 40 mark, maar liet de mogelijkheid open van verdere maatregelen. Het is echter wel heel vreemd – en eigenlijk onbegrijpelijk – dat de Raad hem zo lang zijn gang heeft laten gaan. Er steekt ongetwijfeld meer achter deze affaire, maar de bronnen zwijgen er verder over.

Op 11 december 1556 werd Johan namens burgemeesters, raadsheren, taalluiden en bouwmeesters meegedeeld dat hij, zoals hij heeft verzocht, '*de huisinge*' mocht laten staan tot Pasen volgend jaar en hij de helft van de huuropbrengst aan de stad dient af te dragen. Het is niet duidelijk welke behuizing hier is bedoeld.

In 1559 – Johan van Metelen was inmiddels overleden – kregen de kluftmeesters met de afwikkeling van deze zaak te maken. Op 12 juni bezochten zij op verzoek van het stadsbestuur de wal tussen het Papenpoortje en de Ulentoren en kwamen tot de conclusie dat de erfgenamen van Johan van Metelen de (deels gedempte) gracht op hun eigen kosten weer op de vroegere breedte moesten brengen en dat de helft van de inkomsten uit de wal, die eens zo breed gemaakt was, aan de stad moest worden afgedragen. Of hieraan gevolg is gegeven is niet bekend.

De betreffende gracht (in de stadsrekeningen aangeduid als '*Cattendiep*') is in 1612 verbreed en verdiept tot het (in 1880 weer gedempte) Zuiderdiep en staat op de kaart van Van Geelkercken aangeduid als '*Het nieuwe Diep*' en op die van Hubois als '*'t Suder diep*'.

Uit de geraadpleegde bronnen blijkt helaas niet wat Johan van Metelen – en ook de andere pachters van de voormalige stadswallen – met de gehuurde grond deden. Zeker is alleen dat ze er inkomsten uit trokken. Mogelijk verhuurden ze stukken ervan als 'kooltuin' of lieten ze hun stadsgenoten er beesten grazen, tegen betaling uiteraard.

Het bestuur van Groningen

In de zestiende eeuw werd het stadsbestuur gevormd door de Raad, die uit 16 raadsheren bestond. De raadsheren kozen jaarlijks uit hun midden vier burgemeesters, die elk gedurende een kwartaal de Raad voorzaten.

De raadsheren werden benoemd door de uit 24 personen bestaande *gezworen meente*, van wie de drie woordvoerders als *taalmannen* werden aangeduid. De 'gezworen meente' bestond over het algemeen uit aanzienlijke burgers. Van hen trad jaarlijks de helft af, voor wie zij zelf nieuwe leden kozen.

De stad was ingedeeld in een viertal wijken *of kluften*. Aan het hoofd van elke wijk stond een kluftmeester die de belangen van de wijk bij het stadsbestuur behartigde en in de kluft als vertegenwoordiger van het stadsbestuur optrad.